

Philosophy and Theology
Философия и богословие

ПРЕТОРЪТ – ЗА НЯКОИ АСПЕКТИ ОТ НЕГОВАТА ДЕЙНОСТ

Димитър Мирчев

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. Римското право се развива чрез съдебната защита на личните права. Настоящият текст разглежда възникването и развитието на магистратурата „претор“, дейността на претора при организирането на съдебните процеси и някои други аспекти в дейността на претора, помагачи за развитието на частното право.

Keywords: praetor, praetor's rights, Rome institution, Roman law, rescript

Първоначално титлата „претор“ се употребява като наименование за римските консули. Етимологията на думата се свързва с глагола прае-ео, -ii, -itum, -ire – предвождам, ръководя¹⁾. Магистратурата на претора се обособява като самостоятелна през 367 г. пр. Хр. с *leges Liciniaie Sextiae*. Според тези закони консултът е върховният магистрат в републиката, а преторът е следващият по ранг. Най-напред се създава длъжността на градския претор (*praetor urbanus*). Той се занимава с правораздаването между римски граждани (*cives Romani*). През 242 г. пр. Хр. се създава длъжността на перегринския претор (*praetor peregrinus*). Той организира разглеждането на споровете между чужденци (*peregrini*) и между римски граждани и чужденци на територията на Рим. Развитието на оборота, разширяването на контактите на римляните с чужденци водят до обособяване на *praetor peregrinus* като магистрат със самостоятелни функции. Първият процес, по който се уреждат споровете между римските граждани, е легисакционният. В него страните трябва да предявят исканията си с точните думи на закона. Всяко отклонение от нормата може да доведе до загуба на спора. Легисакционният процес е недостъпен за чужденците. За да се защитят и техните интереси, е нужен магистрат със съответните функции. Броят на преторите варира през различните периоди от развитието на римската република от двама до осемнадесет. Когато консултът с армията си е извън Рим, преторът изпълнява функциите му в града. Преторът е висш магистрат с *imperium*. Функциите на претора са да организира разглеждането на съдебните спорове. Преторът има *ius edicendi* – правото да издава едикт.²⁾

Едиктът е програмата на магистрата, в която той обявява от какви правила ще се ръководи по време на своя мандат, какви акции ще използва, в какви случаи ще дава защита, кои случаи се отнасят към даден иск и кои не, какво могат да искат гражданите. Едиктът е източник на право. Той е част от писаното право (*ius scriptum*). Публикува се в *album* (дъски, покрити с гипс или друг материал с бял цвят) и се поставя на форума, за да могат римските граждани и чужденците да се запознаят със съдържанието му, да са наясно с правата си. Новоизбраният магистрат може да приеме едикта на своя предшественик, макар че не е длъжен да го прави. Обикновено по-голямата част от едикта на предишния претор преминава в едикта на следващия. Тази част се нарича *edictum tralatitium* или *pars tralatitia*. Новите разпоредби, включени от новоизбрания претор, съставят *pars nova*. Едиктът, от който преторът ще се ръководи по време на мандата, е постоянен едикт (*edictum perpetuum*). Когато се налага преторът да издаде едикт при необходимост, при нови обстоятелства, които е нужно да се уредят, това е *edictum repentinum*. Някои едикти се наричат по името на магистрата, който предлага нова акция, и то не с наименованието едикт, а с името на конкретната акция като: *actio Publiciana* (Публициев иск – по името на претора Публиций, *actio Aquiliana* – по името на претора Аквилей) и др.

Фрагменти от старите едикти се срещат в съчиненията на римските писатели. Части от едикта в по-късната му форма са запазени в Дигестите. Текстовете в едикта се разделят на *tituli* или *rubricae*, които пък се делят на *capita*. Някои специални правила се наричат *clausulae*.

Изменения в едикта вече не се правят по време на принципата. Юристът Салвий Юлиан кодифицира преторския едикт по заповед на император Хадриан през 134 – 138 г. сл. Хр.

В римското право възникват и се развиват като правни системи цивилното право (*ius civile*), правото на народите (*ius gentium*), преторското право (*ius praetorium* или *ius honorarium* от *honor* – почетна длъжност). Цивилно право е правото, което регулира отношенията само между римски граждани. Първоначално според древното право чужденците се смятат за врагове, не се ползват със защита. Развитието на търговските отношения, сключването на договори с други общини или отделни лица води до признаване на *ius commercii* (правото да участват в оборота) и за неримските граждани. Така възниква *ius gentium* – правото на народите. Резултат от развитието на правото на народите са консенсуалните договори като продажбата, дружеството, мандатът, наемът. За сключването на консенсуален договор е достатъчно само съгласието на страните, изразено в каквато и да е форма. Това улеснява отношенията на обмяна. Правото на народите се прилага в Рим от претора и в този смисъл то е римско право.

Дейността на претора е важен фактор за развитието на правото. Преторът променя старото цивилно право в случаите, когато то изостава от развитието

на икономическите отношения. Така се създава системата на преторското право. Юристът Папиниан дава следното определение за преторското право:

„Ius praetorium est quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia (D. 1. 1.7. 1).“

„Преторско право е това, което преторите въведоха за подпомагане, допълване или поправяне на цивилното право.“⁽³⁾

Формално преторът не разполага със законодателна власт, но всъщност реално въздейства чрез работата си.

През 449 г. пр. Хр. *Leges duodecim tabularum* узаконяват легисакционния процес. Това е първата форма на граждански процес в римското право. Първоначално консулите организират процеса. През 367 г. пр. Хр. се създава магистратурата на *praetor urbanus*. Той започва да организира съдебните спорове между римски граждани. През 242 г. пр. Хр. се създава магистратурата на *praetor peregrinus*. Той се занимава с организацията на съдебните спорове между чужденци, както и между римски граждани и чужденци.

Легисакционният процес получава името си от *legis actio* – иск, предявен с точните думи на закона. Юристът Гай пише за това в Институциите: „quia ipsarum legum verbis accomodatae errant – защото бяха съобразени с думите на самите закони“ G. 4. 11. Ищецът трябва да предяви иска си с точните думи, съдържащи се в закона, защото ако не спази строгите формалистични изисквания, ще загуби спора само заради това. Легисакционният процес се състои от две фази. Първата фаза *in iure* се развива пред съдебния магистрат. Ищецът сам призовава ответника и поема ангажимент да го доведе. Пред него ищецът тържествено заявява своето право, а ответникът отрича правото на ищеца. След това страните избират съдия, който да реши спора. С това първата фаза на процеса приключва. Втората фаза на легисакционния процес се развива пред заклетия съдия – *in iudicio*. Ищецът излага искането си и доказва фактите, на които основава правото си. Ответникът изтъква възраженията си и доказва фактите, които изключват правото на ищеца. Съдията изслушва страните, преценява представените доказателства и произнася устно съдебното решение (*sententia*).

Легисакциите са ограничен брой. В тях не могат да се вместят разнообразните по характер съдебни спорове, имуществени и лични отношения. Гражданският процес се нуждае от промяна, за да помогне на усложнените правоотношения. Преторът организира специални производства, за да разреши споровете между римски граждани и перегрини и между самите перегрини. Легисакциите не могат да се прилагат между чужденци. Поради това преторът търси други възможности страните да защитят правата си. Страните излагат исканията си пред претора, така че той формулира спора чрез писмена програма – формула. В нея преторът посочва предмета на спора, по който съдията трябва да се произнесе.

Новата организация на гражданския процес е много по-гъвкава, отговаря на нуждите на търговския обмен, на разнообразните отношения. Отначало този процес се прилага при уреждането на споровете между peregrini. С времето римските граждани разбират предимствата на гъвкавата процедура. Така формуларният процес започва да се прилага и между римски граждани. В края на II в. пр. Хр. lex Aebutia въвежда формуларната процедура като редовна. Легисакционната продължава да съществува и да се прилага. Страните избират по коя процедура да се реши спорът им. През 17 г. сл. Хр. Lex Iulia iudiciorum privatorum (Юлиев закон за частните съдебни дела) забранява напълно легисакционния процес и оставя като действащ само формуларния процес.

Преторът има важна роля във формуларния процес. Той приспособява нормите на закона към специфичните потребности на стопанския живот. Съдебният магистрат попълва празнините в закона, коригира разпоредбите му, когато са остарели и трудно приложими. Преторът има правото да формулира спора между страните, като показва предмета на спора, назовава ищеца и ответника и дава алтернативи за неговото решаване. Магистратът се явява като междинна инстанция между законодателя, който гласува законите, и съдията, който решава спора според нормите, установени от законите. Тази позиция дава възможност на претора да опознае несъвършенствата на правните институции и да прецени как трябва да се променят.

За случаите, неуредени от цивилното право, преторът заповядва на съдията да разреши спора, както би го разрешило цивилното право, ако е налице елемент, който в определени случаи липсва. Например едно лице купува манципна вещ. Продавачът не му прехвърля правото на собственост върху вещта чрез манципация, а чрез традиция. Трето лице отнема вещта от купувача. Ако купувачът предяви rei vindicatio, съдията ще отхвърли иска, защото според цивилното право не е станал собственик на манципната вещ, която е купил. Собствеността на манципните вещи се прехвърля само чрез манципация, не чрез традиция. По нормите на цивилното право купувачът ще стане собственик на вещта, след като в негова полза изтече придобивна давност. Преторът вижда, че тази уредба е несправедлива. Лицето може да загуби вещта, защото не е спазен начинът за прехвърляне на собствеността. Затова създава формулата на actio Publiciana (Публициев иск, по името на претора Публиций, въведен в края на I в. пр. Хр.), в която заповядва на съдията да реши случая така, както би го решил, ако в полза на купувача е изтекла придобивната давност. Преторът включва във формулата фикцията, че давността е изтекла, макар и в действителност да не е. В други случаи преторът заповядва на съдията да осъди ответника, ако е налице определен факт. Формулата не почива на цивилното право, а се изгражда върху санкциониран от претора факт. Нарича се formula in factum (формула, основана на определен факт).

Има и случаи, при които цивилното право дава акция, която не отговаря на усложнените отношения и на новите разбирания за справедливост. Например цивилното право дава акция на лице, което с измама е сключило стипулация или друг договор. Тук преторът се намесва, за да попречи на приложението на цивилната акция, като включва във формулата *exceptio* (възражение), с което заповядва на съдията да оправдае ответника, ако се установи измамата.⁴⁾

Към формулите трябва да се добавят и други приноси на претора като въвежда във владение на имотите на длъжника (*missio in possessionem*), възстановяване в предишното положение (*restitutio in integrum*), преторските стипулации и др.

Фазите на съдебното производство пред магистрата и пред заклетия съдия се запазват и във формуларния процес. Юрисдикцията на претора по време на формуларната процедура се изразява в даването на формула и зачет съдия на страните (*dare iudicem iudiciumve*); в отправянето на заповед към заклетия съдия да разреши спора (*iudicare iubere*). Подчинението на тези заповеди се гарантира чрез преторската принуда. Ако страните или съдията откажат да се подчинят на разпорежданията му по организирането на процеса, преторът им налага принудителни мерки. Ако ищецът не е съгласен с издадената формула, магистратът отказва да издаде друга. Ако ответникът не е съгласен, може да се стигне до обявяването му за *indefensus* и публична продажба на имотите му.

Първата фаза на формуларния процес започва с обсъждане на спора между страните пред магистрата. Страните имат възможност да изяснят своето правоотношение. Магистратът ги изслушва и издава формула, като се съобразява със спецификата на конкретното правоотношение. Във формулата се произнася дали исканата от ищеца акция съществува и дали не са налице факти, които според него парализират приложението ѝ в конкретния случай и които, ако не се включат във формулата, няма да повлияят върху изхода на процеса. Това са ексцепциите (възражения)⁵⁾.

Във формулата съдебният магистрат предписва на заклетия съдия да осъди ответника, ако са налице определени предпоставки (т. е., ако ищецът докаже иска си), и да го оправдае, ако липсват. Както се казва в съвременния граждански процес – съдията да уважи иска или да го отхвърли. Например:

„*Quod Aulus Agerius apud Numerium Negidium mensam argenteam deposuit, qua de agitur, quidquid ob eam rem Numerius Negidius Aulo Agerio dare facere oportet ex fide bona, eius iudex Numerium Negidium Aulo Agerio condemnato, si non paret, absolvito.*“

(Gai. 4. 47)

„Доколкото Аул Агерий е оставил за пазене у Нумерий Негидий сребърна маса, за която се спори, всичко, което е свързано с това основание, Нумерий Негидий трябва да даде или да направи в полза на Аул Агерий по силата на добросъвестността, съдията да осъди на това Нумерий Негидий в полза на

Аул Агерий, ако не се установи, да го освободи“.

Преторът обявява формулите в своя едикт. В него те фигурират като бланкет, който се попълва с предмета на спора и страните по конкретния спор. По молба на ищеца преторът пише подходящата за съответния случай формула на восьчни табелки, в които записва имената на страните, предмета на спора, имената на заклетия съдия. Гай в Институциите си описва частите на формулата: *intentio, demonstratio, condemnatio, adiudicatio*.

Intentio est ea pars formulae qua actor desiderium suum concludit.

(G. 4. 41)

Интенцията е тази част от формулата, в която ищецът включва своето искане. В цитираната по-горе формула това е „сребърната маса, за която се спори, всичко, което е свързано с това основание, Нумерий Негидий трябва да даде или да направи в полза на Аул Агерий по силата на добросъвестността“. Интенцията е най-важната част от формулата. Тя не може да съществува без интенция.

Демонстрацията съдържа правното основание на акцията. В цитата от Гай това е: „Доколкото Аул Агерий е оставил за пазене у Нумерий Негидий сребърна маса“. В случая правното основание е договорът за влог (*depositum*).

Кондемнацията е втората задължителна част от формулата. В нея преторът предписва на заклетия съдия да осъди ответника, ако се реализират предпоставките в интенцията, и да го освободи (оправдае), ако се установи обратното. Кондемнацията е парична. Пример:

„*Si paret Aulum Agerium apud Numerium Negidium mensam argenteam deposuisse eamque dolo malo Numerii Negidii Aulo Agerio redditam non esse, quanti ea res erit, tantam pecuniam iudex Numerium Negidium Aulo Agerio condemnato. Si non paret, absolvo.*“

(Gai. 4. 47)

„Ако се установи, че Аул Агерий е оставил за пазене у Нумерий Негидий сребърна маса и че поради злия умисъл на Нумерий Негидий тя не е била върната, Съдията да осъди Нумерий Негидий в полза на Аул Агерий да заплати такава сума, каквато ще бъде стойността на вещта. Ако не се установи, да го освободи“.

Адюдикацията дава право на съдията при някои видове иски да извърши прехвърляне на собственост. Пример:

„*Quantum adiudicari oportet, iudex Titio adiudicatur.*“

(G. 4. 42)

„Колкото е необходимо да се присъди, съдията да го присъди на Тиций“.

Адюдикация се прилага при исковите за делба на имоти или за определяне на граници (*actio finium regundorum*).

Акцията обхваща и материалното право, и самото искане за защита на това право. Акциите се делят на цивилни и преторски.

Формулата на цивилния иск съдържа в интенцията право, признато от *iūs civile*. При преторските акции, когато в полза на ищеца са налице някои елементи от фактическия състав, но не всичките, преторът заповядва на заклетия съдия да реши спора, както би го решил, ако липсващият елемент съществува. Преторът включва във формулата фикция, откъдето идва терминът *actiones ficticiae*.

Понякога преторът заповядва на заклетия съдия да осъди ответника, ако е настъпил конкретен факт, а оттук и наименованието *actiones in factum* – искове, основани на определен факт.

В някои случаи римските граждани получават защита на правата си чрез специални производства, които се основават на империума на магистрата. Това са:

Преторска стипулация – вербален договор, който се сключва по заповед на магистрата, а в едикта са определени формата и случаите, в които се прилага. Това са случаите, в които преторската стипулация гарантира право, което още не е предявено пред съд. Например с *cautio ususfructuaria* по искане на претора плодоползвателят (*ususfructuarius*) се задължава чрез стипулация да използва имота като добър стопанин и да го върне в добро състояние, след като изтече срокът на ползването.

Въвод във владение (*missio in possessionem*) – чрез *missio in possessionem* преторът въвежда едно лице във владение на имуществото на друго лице. Въводът може да бъде върху конкретна вещ или върху цялото имущество (почесто второто). Въводът във владение на цялото имущество се нарича *missio in bona*. Това е принудителна мярка срещу осъден неплатежоспособен длъжник. Активът на имуществото покрива задълженията му към кредиторите.

Интердикти (*interdicta*) – заповед, която преторът издава към една от страните или към двете страни. С интердикта преторът предписва на лицето положителни действия (например да възстанови неправомерно отнето владение) или отрицателни действия (например да не се нарушава законното владение на ищеца).

Преторското право създава владелческите интердикти, за да защити владението на лица (особено върху поземлени имоти), които не могат да предявят реивиндикационен иск (*rei vindicatio*), защото не са собственици на земите, които обработват. Тези лица получават земи от завладените територии, съставляващи *ager publicus* – държавен поземлен фонд. Той фонд е извън гражданския оборот.

Владелческият интердикт е заповед, с която преторът нарежда да се прекрати нарушението на владението или да се възстанови отнетото владение. Владелческите интердикти са два вида:

1. *Interdicta retinendae possessionis* – интердикти, насочени към запазване на съществуващото владение:

a) *interdictum uti possidetis* („както владееете“) защитава владението на недвижимите имоти:

„Ait prator: Uti eas aedes quibus de agitur, nec vi, nec clam nec praecario alter ab altero possidetis, quominus ita possidetis, vim fieri veto“.

(D. 43. 17. 1, pr.).

„Преторът казва: забранявам да се извършва насилие да не владеее тези постройки, за които се спори, така както ги владеее – нито насилствено, нито тайно, нито прекарно един от друг“.⁶⁾

С този интердикт преторът забранява едно съществуващо фактическо положение да бъде променено насилствено. За да се даде тази защита, владението трябва да бъде неопорочено спрямо противната страна.

За опорочено по отношение на противната страна се смята владение, придобито насилствено, тайно или прекарно. Такова владение не се ползва от владелческа защита, но само по отношение на лицето, спрямо което съществува един от посочените пороци. Срещу това лице интердиктът няма действие, което означава, че осъждането по интердиктното производство се произнася не в полза на получилия интердикта, а срещу него. Понеже интердиктът *uti possidetis* е *duplex* (двоен, заповедта се отнася и за двете страни), всяка от страните в интердиктното производство е едновременно и ищец, и ответник, така че по интердикта може да бъде осъден и ответникът, и ищецът.

б) *interdictum utrubi* („у когото от двамата“ – има се предвид у когото у двамата спорната вещь е била повече от шест месеца). С тези думи започва формулата на интердикта, който защитава владението на движими вещи. Този интердикт се дава, ако владението е неопорочено, т. е. то не е придобито от противната страна насилствено, тайно или прекарно. Ако движимата вещь през последната година е владяна от няколко владелци последователно, интердиктът се дава на този, който я е владял през по-голямата част от годината.

2. *Interdicta recuperandae possessionis* – интердикти за възвръщане на отнето владение:

а) *Interdictum unde vi*

Насочен е към връщане на владението, отнето насилствено от владелеца, когото интердиктът защитава. Ако някой бъде изгонен насила от поземления участък, това е основание изгоненият да иска и да получи от претора *interdictum unde vi*. С този интердикт преторът заповядва отнетото владение да бъде възстановено (D. 43, 16, 1, pr.). Дава се само на владелец, чието владение не е опорочено спрямо онзи, срещу когото се издава интердиктът.

Когато владението е отнето чрез въоръжено нападение, владелческа защита се дава и на опороченото владение. На владелеца, изгонен с оръжие, се дава *interdictum de vi armata* – интердикт за въоръжено насилие. Този интердикт защитава владението, каквото и да е то. По време на републиката често явление е отнемането на имот с въоръжено нападение, като насилникът използва робите си, за да му помагат. В тези случаи преторът дава защита на

дотогавашния владеец дори и когато владението му е порочно, за да запази обществения ред.

Restitutio in integrum – с този акт преторът унищожава правните последици на юридически факт, който той намира за несправедлив. Магистратът обявява юридическия факт за несъществуващ. Така отношенията се възстановяват в положението, в което са били, преди юридическият факт да настъпи.

Съдебният магистрат допуска реституция в изключителни случаи при определени предпоставки. Необходимо е увреждане на лицето и то да е значително (*De minimis non curat praetor* – преторът не се грижи за маловажни неща) и да не може да се поправи по друг начин.

За да издаде такъв акт, нужно е молителят да попада в някой от случаите, посочени в едикта.

– Непълнолетие – *Restitutio in integrum ob aetatem* (възстановяване в предишното положение поради непълнолетие, буквално поради възраст).

Lex Plaetoria установява наказателна отговорност за недобросъвестните лица, които чрез измама ощетяват ненавършилите 25-годишна възраст при сключване на договори. Преторът развива защитата чрез *restitutio in integrum ob aetatem*. Той възстановява нещата в предишното положение, когато човек, ненавършил 25 години, бива ошетен чрез договор, който сключва, дори и когато съдоговорителят му не действа с измама. Ощетяването на лице под 25-годишна възраст е достатъчно да му се даде *Restitutio in integrum ob aetatem* или възражение срещу този, който го е ошетил.

– Извинително отсъствие (по време на война, по държавни дела и др.).

– *Capitis deminutio* (намаляване на правоспособността).

– Случаи на насилие, грешка, измама. Когато волята на договарящите или на един от тях е засегната от съществена грешка или е наложена чрез измама или насилие, се поставя проблемът за обезсилване на договора поради опорочаването му. Опорочаването на договора води до нищожност, ако е налице грешка, или до унищожаемост, ако е сключен с насилие или измама. В първия случай договорът не поражда никакви правни последици, във втория последиците могат да бъдат отменени чрез средствата на преторското право. Римските юристи различават физическо (*vis*) и психическо насилие (*metus*). Физическото насилие се изразява в оковаване във вериги, затваряне, за да накарат лицето да сключи договор. Психическото насилие е заплахата за живота, честта, свободата на едно лице или негови близки.

Санкциите срещу насилието са създадени от претора в преторския едикт. В него преторът заявява, че няма да смята за валидни актовете, извършени под влияние на насилие и заплахата (D. 4, 2, 1), и дава на пострадалия няколко правни средства, с които да отстрани последиците. Потърпевшият може да иска *restitutio in integrum* – възстановяване на нещата в предишното положение.

ние. Според реституцията вредоносните последици на опорочения договор се смятат за ненастъпили.

В класическото римско право съществуват няколко вида право на собственост. Квиритска собственост имат римските граждани и латините с признат *commercium* (право да участват в оборота, да сключват договори). Перегрините не могат да придобиват квиритска собственост. За да получат защита на правото си на собственост, римските граждани трябва да придобият квиритска собственост по начин, признат от *ius civile*. Това са *mancipatio*, *in iure cessio*, *traditio*. Чрез манципация се прехвърля правото на собственост върху манципните вещи. Това са италиейските земи, робите, впрегатните животни, т. е. вещи, важни за робовладелското стопанство. В манципацията участват продавачът и купувачът на манципната вещь, везномерец и петима души свидетели – пълноправни римски граждани. Манципни вещи се прехвърлят и чрез *in iure cessio* (съдебна отстъпка). Разиграва се мним съдебен процес, при който купувачът твърди, че е собственик на вещта, а продавачът отрича или мълчи. Традицията е начин за прехвърляне на правото на собственост върху неманципни вещи чрез простото предаване на вещта, без формалности.

Строгите ограничения на квиритската собственост пречат на развитието на икономиката. Необходимо е оборотът на движимите и недвижимите вещи да стане по-свободен, за да съответства на промените в стопанството. Преторът защитава стопанските субекти и допуска неформалното прехвърляне на правото на собственост. Така възниква преторската или бонитарната собственост.

Този вид собственост се появява при прехвърлянето на *res mancipi* (манципни вещи – прехвърлянето на собствеността им става чрез манципация). Когато собствеността върху манципна вещь не се прехвърли чрез манципация, а чрез традиция (просто предаване на вещта), според цивилното право приобретателят не става собственик. Купувачът може да стане собственик на предадената му, но неманципирана вещь, след изтичането на давностен срок (една година за движима вещь, две години за недвижима – G. 2, 41). До изтичането на този срок той не е собственик и последиците са:

- продавачът може да иска връщане на вещта чрез ревиндикационен иск (според цивилното право той е собственик);

- ако купувачът изгуби владението на вещта, не може да предяви иск срещу владелеца и да претендира връщането на вещта, защото не е неин собственик (не е изтекла придобивната давност).⁷⁾

Преторът се намесва, за да даде защита на купувача в посочените хипотези. В какво се изразява тази защита? Когато продавачът предявява иск за собственост срещу купувача и иска връщане на продадената вещь, преторът дава на купувача *exceptio rei venditae et traditae* (възражение за продадената и предадената вещь). Ексцепцията помага на купувача, когато владее вещьта.

Когато купувачът изгуби владението върху вещта, за да се защити, трябва да му се даде иск, с който да може да търси вещта от този, у когото тя се намира. Във формулата преторът предписва на съдията да разреши спора така, както би го решил, ако в полза на купувача е изтекла придобивната давност, въпреки че тя не е изтекла. Това е *actio Publiciana* (Публициев иск, на името на претора, който я въвежда – Публиций). Тази акция създава преторската или бонитарната собственост.

Тъй като по силата на тази акция купувачът може да противопостави едно неограничено право върху вещта спрямо трето лице, учените смятат неговото право за право на собственост. Класическите юристи обаче не използват думите за „собственост“, защото понятието „собственост“ (*proprietas, dominium*) е запазено за цивилния собственик. За купувача, който не става собственик по цивилното право, римските юристи казват, че има вещта в имуществото си (*in bonis esse*)⁸⁾. По своето съдържание обаче правото на купувача е право на собственост и затова тази собственост се нарича бонитарна (от *bona* – имущество, материални блага) или преторска.

Бонитарната собственост е временна. След изтичане на давностния срок в полза на бонитарния собственик той става цивилен собственик.

Компенсацията е погасяване на две насрещни задължения до размера на по-малкото (срв. D. 16, 2, 1). По-малкото от двете насрещни задължения се погасява изцяло, а по-голямото се погасява до размера на по-малкото. От задълженията на стриктното право най-напред е узаконена компенсацията при искове на банкер срещу негов клиент.

Преторът регламентира дейността на банкерите, защото тя има важно значение за търговския оборот. Преторът задължава банкера, когато предяви иск срещу свой клиент, да приспадне предварително това, което му дължи. Банкерът може да провери в книгите си и да разбере задължението на своя клиент. Ако банкерът предяви иск, без да компенсира своето задължение към клиента, искът му ще бъде отхвърлен поради *plus petitio* (искане на повече от дължимото).

Преторът налага компенсация в искове, които *emptor bonorum* – купувачът на имуществото на несъстоятелния длъжник, предявява срещу неговите длъжници (G. 4, 65). В този случай компенсацията се прави не от *emptor bonorum*, защото той най-често не знае какви са задълженията на несъстоятелния, а от самия съдия.

В Законите на дванайсетте таблици (*Leges duodecim tabularum*) депозитът няма договорна санкция. Ако влогоприемателят откаже да върне вещта, според Законите на дванайсетте таблици влогодателят можа да предяви иск за двойната стойност на вещта. По време на републиката преторът дава на влогодателя договорен иск – *actio in factum* (иск, основан на факт). В началото на Принципатата договорният иск е формулиран като *actio in ius concepta* – иск,

основан на правото. *Depositum miserabile* (необходим влог) е разновидност на договора за влог. Влогодателят оставя вещ на съхранение у дадено лице поради необходимост – война, природно бедствие. Той няма възможност да избира влогоприемателя. Ако последният откаже да върне вещта, преторът дава на влогодателя иска за двойната стойност на вещта (D. 16, 3, 1, 1).

Важна е и преторската защита при деликтите и квазиделиктите. Деликтът е неправомерно действие, правонарушение, което се изразява в посегателство върху имуществото или личността. Пострадалият сам решава дали да предяви иск срещу делинквента (който е причинил увреждането).

Според Законите на дванайсетте таблици *iniuria* е посегателство върху телесната неприкосновеност на личността.⁹⁾ Те предвиждат възможност потърпевшият да накаже увредилия го със същото увреждане, което е претърпял, или с глоба при по-леко увреждане. Преторското право въвежда промени в областта на *iniuria*. Преторът разширява приложната област на деликта. Преторското право смята за *iniuria* не само нанасянето на физическо увреждане, а и посегателствата върху личната чест на човек като обида, клеветата, неморално държание и др. Преторът създава иск – *actio iniuriarum aestimatoria*, според който глобата при всеки отделен случай на *iniuria* се определя от заклетия съдия (G. 3, 224).

Терминът „квазиделикти“ се употребява в Юстиниановата кодификация за няколко задължения, произтичащи от преторското право. При възникването им невинаги съществува вина.¹⁰⁾

За да се спазва хигиената в Рим и да се опази благоустройството, преторът предприема мерки срещу нарушителите. Потърпевшите лица разполагат със следните икове.

а) *Actio de positu et suspensu* (иск за поставеното и окаченото)¹¹⁾. Преторският едикт забранява да бъдат поставяни или окачени върху издадените части на сграда предмети, които биха могли да причинят вреда на някой минавач. Срещу обитателя на сградата, който наруши разпоредбата, преторът дава иск в размер на 10 000 сестерции (D. 9, 3, 5, 6).

б) *Actio de deiectis vel effusis* (иск за изхвърленото или излятото)¹²⁾. Дава се срещу обитателя на сграда, от която е изхвърлена вещ или е излята течност, причинила щета на някого. Преторът смята, че санкциите на *lex Aquilia* не са достатъчни, за да бъдат защитени потърпевшите. Затова преторът създава *actio de deiectis vel effusis*, която не съдържа изискването ответникът да има вина. Акцията има за предмет двойната стойност на причинената щета.

Дейността на претора е важен фактор за развитието на римското право. Проф. М. Новкиришка смята преторското право като „основен инструмент за осъвременяване на системата на цивилното право“. С този инструмент преторите успяват да постигнат еднакво правоприлагане, защита на правоотношенията според изискванията на гражданския оборот, развитие на пра-

въсъзнанието у римските граждани. Проф. М. Костова в статията си „Право и литература. Правото – философията на римляните“ неслучайно припомня думите на Цицерон от *De legibus* I, 17: „Non ergo a praetoris edicto neque a duodecim tabulis, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas?“ – „Следователно ти смяташ, че правната наука не трябва да се извлича от преторския едикт, нито от Дванадесетте таблици, а от най-дълбокия извор на философията?“⁽¹³⁾. Възникването и развитието на преторската магистратура е израз на римското разбиране за правото като философия.

БЕЛЕЖКИ

1. Дворецки, И. Латинско-русский словарь. 1976.
2. Перетерский И. С., Краснокутский В. А., Новицкий И. Б., Розенталь И. С., Флейшиц Е. А. Римское частное право. М.: Юриспруденция, 1999.
3. Новкиришка-Стоянова, М. За хонорарното право и правото на хонорар, в: сп. Адвокатски преглед, бр. 10 от 2008 г.
4. Nausmaninger, Herbert. Casebook по римско облигационно право. Изд. СИБИ, София, 2002.
5. Пак там, стр. 38.
6. Новкиришка-Стоянова, М. Ait praetor (За преторското право, неговото кодифициране и унифицирането на правото чрез правоприлагането), сп. „Правна мисъл“, 2009, № 1.
7. Nausmaninger, Herbert. Casebook по римско вещно право. Изд. СИБИ, София, 2000.
8. Перетерский И. С., Краснокутский В. А., Новицкий И. Б., Розенталь И. С., Флейшиц Е. А. Римское частное право. М.: Юриспруденция, 1999, гл. 1.
9. Пак там, гл. 40.
10. Пак там, гл. 41.
11. Пак там, гл. 41.
12. Пак там, гл. 41.
13. Костова, М. Право и литература. Правото – философията на римляните. N. 7 – 2008 – Tradizione Romana.

ЛИТЕРАТУРА

- Дворецки, И. (1976). *Латинско-русский словарь*. М., Русский язык.
- Костова, М. (2011). *Латински език за студенти по право, история, философия, международни отношения, европеистика*. София: Нов български университет, София.
- Костова, М. (2008). *Право и литература. Правото – философията на римляните*. N. 7 Tradizione Romana.

http://www.dirittoestoria.it/7/Tradizione-Romana/Kostova-Pravo_i_literatura-BUL.htm

Новкиришка-Стойанова, М. (2009). Ait praetor (За преторското право, неговото кодифициране и унифицирането на правото чрез правоприлагането). В: *Правна мисъл*, 2009, № 1.

Новкиришка-Стойанова, М. (2008). За хонорарното право и правото на хонорар. В: *Адвокатски преглед*, бр. 10/2008.

Перетерский И. С., Краснокутский В. А., Новицкий И. Б., Розенталь И. С., Флейшиц Е. А. (1999). *Римское частное право*. (Под ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерского). – М.: Юриспруденция, 1999.

Hausmaninger, H. (2000). *Casebook по римско вещно право*. София: СИБИ.

Hausmaninger, H. (2002). *Casebook по римско облигационно право*. София: СИБИ.

REFERENCES

Dvoretzki, I. (1976). *Latinsko-russkiy slovary*. M., Russkiy yazayk.

Kostova, M. (2011). *Latinski ezik za studenti po pravo, istoriya, filozofiya, mezhdunarodni otnosheniya, evropeistika*. Sofiya: Nov balgarski universitet, Sofiya.

Kostova, M. (2008). *Pravo i literatura. Pravoto – filozofiyata na rimlyanite*. N. 7 Tradizione Romana.

http://www.dirittoestoria.it/7/Tradizione-Romana/Kostova-Pravo_i_literatura-BUL.htm

Novkirishka-Stoyanova, M. (2009). Ait praetor (За преторското право, неговото кодифициране и унифицирането на правото чрез правоприлагането). В: *Правна мисъл*, 2009, № 1.

Novkirishka-Stoyanova, M. (2008). За хонорарното право и правото на хонорар. В: *Адвокатски преглед*, бр. 10/2008.

Pereterskiy I. S., Krasnokutskiy V. A., Novitskiy I. B., Rozentaly I. S., Fleyshits E. A. (1999). *Rimskoe chastnoe pravo*. /Pod red. prof. I. B. Novitskogo i prof. I. S. Pereterskogo/. – M.: Yurisprudentsiya, 1999.

Hausmaninger, H. (2000). *Casebook po rimsko veshtno pravo*. Sofiya: SIBI.

Hausmaninger, H. (2002). *Casebook po rimsko obligatsionno pravo*. Sofiya: SIBI.

THE PRAETOR – FOR SOME ASPECTS OF HIS ACTIVITIES

Abstract. The Roman law has been developed by the judicial protection of personal rights. The following text analyzes the nascency and the development of the Praetor's institution, his activity related to the organization of the litigation and some other aspects in praetor's activities, which help for the progress of the private law.

✉ **Mr. Dimitar Mirchev, PhD Student**
South-West University "Neofit Rilski"
16, Al. Pushkin Str.
4000 Plovdiv, Bulgaria
E-mail: sapiens@abv.bg